

Peter L. Berger, Thomas Luckmann: Sociální konstrukce reality, pojednání o sociologii vědění

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2004, s. 214

Kniha rozvíja tézu, že realita je produkovaná sociálne a sociológia vedenia musí analyzovať spôsoby tohto konštituovania. Dvojica autorov, z ktorých je domácemu čitateľovi známejší asi Peter L. Berger, sledovala v tejto práci podvojný zámer; naznačiť možnosti výskumu v rámci paradigmy akcentujúcej sociálnu realitu ako konštrukciu a poukázať na inšpiratívne zdroje klasikov sociológie, ktoré sa pri realizácii hlavnej intencie sociológie vedenia dajú zužitkovať. Vzhľadom na to, že kniha uzrela svetlo sveta počas amerického obdobia autorov v r. 1966 a český preklad vyšiel až v roku 1999, nie je nezaujímavé porovnať intenciu tohto diela s dnešnými postmodernými snahami vykladať realitu ako lingvistický konštrukt, aby vysvitlo, že Bergerovi ani Luckmannovi nejde o takéto konštruovanie reality, ktorej existencia závisí od jazykovej aktivity. Na druhej strane však tendencia vykladať sociálnu realitu s dôrazom na jej objektivitu a zároveň na jej podmienenosť a viazanosť na ľudskú činnosť, pričom sa tvrdí, že svet sa skladá z mnohých realít (ide o pozoruhodnú paralelu s Cassirerom, jeho tézou o pluralite svetov tvorených symbolmi, hoci treba uviesť, že E. Cassirer sa nikde nespomína), je nepochybne spojená s funkciami jazyka a s jeho schopnosťami reprezentovať. Tento aspekt pokladám vzhľadom na dnešné diskusie o povahe sociálnej reality (napr. J. Searle) za jeden z najpozoruhodnejších.

Kniha sa člení okrem úvodu a záveru do troch kapitol (*Základy vědění v každodenním živote s. 25-50, Společnost jako objektivní realita s. 51-127, Společnost jako subjektivní realita s. 128-180*), ktoré sa tematicky štruktúrujú do podkapitol venovaných rozličným problémom (pojmem a realita každodennosti, jej štruktúra, sociálne interakcie v každodennosti, jazyk a jeho fungovanie, vedenie v každodennosti, inštitúcie, problematika legitimizácie, sekvencia pojmov externalizácia-objektívizácia-internalizácia, vzťah medzi sociálnou štruktúrou a internalizáciou, teória identity atď.)

V úvode autori artikulujú svoj zámer a odkazujú na ideové zdroje tak kontinentálnej, ako aj anglosaskej sociologickej, ale aj filozofickej tradície. Za predchodcov sociológie vedenia, ktorú označujú za empirickú disciplínu sociológie, ktorá sa má zaoberať podobami nesystematizovaného vedenia, jeho spätosti s realitou a formami jej produkovania, označujú K. Marxa, F. Nietzscheho, M. Schelera a najmä fenomenológiu A. Schutza. K nim sa priradujú K. Mannheim, K. Stark, W. Dilthey, R. Merton, Th. Geiger. Autori upozorňujú, že sociológia vedenia sa orientovala jednak na epistemologické otázky, jednak na empirický výskum dejín myslenia. (s. 19) Nanovo ju definovať znamená, že ústredným terénom sociológie vedenia nemá byť teoretické myslenie, systematizované formácie ideí, svetonázory, ucelené doktríny, ale všetko to, čo sa v spoločnosti pokladá za vedenie. Sociológia vedenia sa tak dostáva do ohníka sociologickej teórie. Berger a Luckmann ostávajú verní jednak Durkheimovmu odkazu chápať sociálne fakty ako veci, jednak M. Weberovej téze o subjektívnom význame sociálnej činnosti. Problém, ktorý ich v tejto súvislosti zaujíma, znie takto: „Jak je možné, že subjektivní významy se stávají objektivními skutečnostmi?“ (s. 24) V prvej časti sa charakterizuje fenomén každodennosti, jeho štruktúra ako predmet sociologického bádania. Realita každodennosti ako usporiadaná realita je organizovaná okolo osi teraz a tu, ktoré sa vyznačujú naliehavosťou a imperatívnosťou. Svet sa skladá z rozmanitých realít, medzi ktorými má privilegované miesto každodenná realita. „Ve srovnání s realitou každodenního života se ostatní reality zdají být jako vyhraněné oblasti významu, ostrůvky v nadřazené realitě, jež se vyznačují úzce vymezenými významy a druhy zkušeností.“ (s. 31) Veľkú pozornosť autori venujú časovej štruktúre každodennosti, hoci konštatujú sociálnu dimenziu aj fyzikálneho priestoru. Podľa časovej štruktúry každodennosti plánujem a organizujem svoj život; je to donucovací intersubjektívny nástroj. Rozličné empirické úrovne temporality (fyzikálny, biologický čas organizmu) sú koordinované prostredníctvom sociálneho času. Funkcia jazyka, distribúcia vedenia, relevantnosť ako charakteristika vedenia, sociálna interakcia a jej druhy sa rozoberajú v záverečných pasážach 1. kapitoly.

Neuralgickým bodom tejto verzie sociológie vedenia je pojem a fenomén inštitúcie, pričom inštitúcia sa chápe v intenciách antropologizmu veľmi široko a zahŕňa celé spektrum javov, akými sú napr. pozdrav, manželstvo, hra, štát, postupy a metódy. Berger a Luckmann očividne nadväzujú na A. Gehlena a i. (napr. H. Plessner), na predpoklad o biologickej nedostatočnosti človeka ako biologického druhu, ktorá nestačí na formovanie, stabilizáciu a reprodukciu sociálneho poriadku. Ten sa formuje na základe inštitucionalizácie a inštitúcií. Práve inštitúcie, ktoré majú svoje vlastné dejiny, regulujú, usmerňujú a kontrolujú činnosť a správanie ľudí. V spojitosti s procesom inštitucionalizácie, jej vznikom a funkciou sa rozoberá pojem a prejavy habitualizácie (t.j. opakovanie činnosti a ustálenie najefektívnejšieho postupu, obmedzenie variety možnosti). Procesy habitualizácie sa týkajú tak jedinca, ako aj sociálnych aktérov a sociálnych interakcií. Inými slovami inštitucionalizácia je sprevádzaná typizáciou habitualizovaných činností (s. 58). Svet inštitúcií je objektívnou realitou, ktorá je však spätá s človekom, napokon je jeho výtvorom a udržuje sa jeho činnosťou. Externalizácia, objektívizácia a internalizácia sú rozhodujúcimi aspektmi vytvárania a prežívania sociálneho sveta. Prirodzene, táto sekvencia nie je temporálne rozfázovaná, ale ide o logické vydelenie jednotlivých segmentov. V nadväznosti na charakteristiky sociálneho sveta ako objektívnej reality sa analyzujú ďalšie problémy, akými sú jazyk, sedimentácia a tradícia, legitimizácia inštitúcií, pričom sa zdôrazňuje, že objektívizované významy sociálnych

činností sa chápu ako vedenie a ako také sú odovzdávané ďalej. Osobitná pozornosť sa venuje rolám, ktoré vznikajú, akonáhle sa začne kumulovať nejaké vedenie obsahujúce vzájomnú typizáciu správania. (s. 76, 77) Role plnia funkciu reprezentácie inštitucionálneho poriadku, pričom reprezentácia je podvojná; plnenie istej roly je jej reprezentáciou a rola reprezentuje celú inštitucionálnu sieť správania. K deskripciám a analýzám spoločnosti ako objektívnej reality pristupujú aj rozboru relevancie ako podstatnej charakteristiky rolí, keďže fond vedenia istej spoločnosti sa utvára v závislosti od toho, čo je relevantné, spoločné a čo len pre isté role. „Vzťah medzi rolami a vedením je proto možno analyzovat ze dvou úhlu pohledu. Z pohledu inštitucionálneho rádu se role jeví jako inštitucionální reprezentace a jako zprostředkovatelé inštitucionálně objektivovaných souborů vědění. Z pohledu jednotlivých rolí zjistíme, že každá role s sebou nese příslušné sociálně definované vědění.“ (s. 80) Význam analýzy rolí pre sociológiu spočíva v tom, že odkrýva súvislosť medzi makroskopickými svetmi významov objektivizovaných v spoločnosti a spôsobmi, ako sa tieto svety javia jedincom ako subjektívne reálne. (s. 80) Spomenuté vlastnosti a znaky inštitucionalizácie pokladajú autori za konštanty a prechádzajú ku skúmaniu rozsahu inštitucionalizácie, k faktorom, čo tento rozsah stanovujú, k vzťahu inštitúcií k sebe navzájom na úrovni ich funkcie a významu. Napokon tematizujú aj otázku zvecnenia, t.j. chápanie inštitucionálneho poriadku, resp. jeho časti ako neľudskej skutočnosti. Upozorňujú aj na momenty, ktoré rušia zvecňujúce tendencie teoretického myslenia (zrútenie inštitucionálneho poriadku, kontakt predtým izolovaných spoločenstiev, hraničné situácie v spoločnosti). Veľký priestor je venovaný aj skúmaniu legitimizácie, jej funkcií najmä s dôrazom na vznik symbolických svetov, ktoré vznikajú v procesoch objektivizácie, sedimentácie a kumulácie vedenia, pojmovým aparátom a sociálnej organizácii zabezpečujúcej udržiavanie symbolického sveta. Je príznačné, že otázka sociálnej podmienenosti a legitimizačnej funkcie sa neskúma z pozície systematizovaných a teoretických sústav napr. konzistentných ideológií alebo dominantných štýlov myslenia, ale skôr z vedenia difúzneho, rozptýleného, neartikulovaného, vágneho, ktoré však usmerňujú a kanalizujú naše každodenné správanie a prežívanie.

Väzbe medzi objektivizáciou inštitúcií a subjektívnym osvojením si (internalizácia) inštitucionalizovaných foriem správania a konania je venovaná kapitola *Společnost jako subjektivní realita*. V tejto časti sa rozoberajú otázky základných štruktúr skúsenosti z ontogenetického pohľadu a opisujú sa také inštitúcie ako jazyk a osobnosť, prvý ako nástroj socializácie a druhý ako predmet socializácie, procesy primárnej a sekundárnej socializácie, alternatívne definície realít sociálneho sveta. Tematizuje sa problematika spätá so socializačným procesom na úrovni konštrukcie sociálnych identít, sebainterpretačných praktík, možnosti redefinície významov inštitúcií a mechanizmov s tým spojených, najmä v zmysle symbolického interakcionizmu ruka v ruku s tzv. historickou sociológiou. Je evidentné a napokon v závere sa to *expressis verbis* hlása, že autori nesúhlasia s funkcionalizmom a reifikačnými tendenciami vtedajšej súdobej sociológie, bazírujúcej na psychologizme a sociologizme. Vyslovujú sa za dialóg sociológie s filozofiou a psychológiou, historiografiou, pričom opakovane vyzdvihujú sociológiu jazyka náboženstva a Maussovu ideu „totálneho sociálneho faktu“.

Každodenná skúsenosť a akcent na perspektívu individuálnych aktérov sú myšlienkovým pôdorysom, na ktorom koncipujú Berger a Luckmann svoju koncepciu sociológie vedenia. Kvôli historickej presnosti však treba poznamenať, že ambícia sformovať výskumnú paradigmu a program sociologického skúmania sa nenaplnila, a to aj napriek afinitám medzi historicky neskoršími diskurzmi o sociálnej distribúcii vedenia alebo o inštitucionalizácii, lebo tieto sa napájali skôr zo zdrojov mimosociologických (napr. foucaultovské analýzy v súčasných dielach). To je však otázkou dejín sociológie.

Kniha však stojí na počiatkoch posunu sociologických úvah a bádání v prospech analýzy mechanizmov symbolickej konštrukcie sveta. Plädoyer spolupráce s filozofiou a odkazy na dialektiku môžu znieť uchu dnešného slovenského sociológa podozrivo, ale úsilie o humanistickú sociológiu je odkaz, ku ktorému by stálo zato konečne sa prihlásiť. Keďže domáca sociologická scéna pripomína rumovisko, na ktorom sa kde tu týčia ruiny a pozostatky vytesnenej paradigmy, stálo by za úvahu zhodnotiť stav sociologickej teórie a analyzovať ju prostriedkami sociológie vedenia. Ide o dielo, aj keď sa k nám dostáva so značným oneskorením, nepochybne inšpiratívne a pozoruhodné tak svojou intenciou, ako aj spracovaním, ktoré si zaslúži nielen pozornosť sociológov, ale aj ostatných sociálnych vedcov a filozofov.

Tatiana Sedová